

کارکردهای نظام سیاسی در نهج البلاغه (نامه‌های ۳۲ تا ۷۰)

سید حسین رشیدی فرد^۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۹/۰۹

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۸/۲

چکیده

انسان موجودی است اجتماعی که برای اداره امور زندگی اجتماعی خویش نیاز به یک نظام و دولت دارد. ضرورت تشکیک‌یل نظام برای اداره جامعه برای همه انسانها امری ثابت و پذیرفته شده می‌باشد. لذا دانشمندان علوم سیاسی بعد از بررسی دلایل مشروعیت نظام‌های سیاسی گوناگون و عناصر نظام به بررسی کارکردهای نظام سیاسی پرداخته و مسائلی چون امنیت و پایداری آن، معیشت، رفاه، حل منازعات و تحقق عدالت اجتماعی در میان توده مردم را در نظام‌های سیاسی مختلف مورد بررسی و کنکاش قرار داده‌اند. از برجسته‌ترین نظام‌های سیاسی در دنیا می‌توان به نظام سیاسی اسلام اشاره کرد که نمونه بارز آن حکومت امیرمؤمنان علی بن ابیطالب علیه السلام می‌باشد. در این نوشتار برآنیم با بازخوانی نامه‌های ۳۲ تا ۷۰ نهج البلاغه شریف که بازنمای کلمات و وقایع سیاسی و اجتماعی حکومت امیرالمومنین علی علیه السلام می‌باشد، به بررسی توصیفی و تحلیلی کارکردهای نظام سیاسی در حکومت علوی دست یابیم.

کلیدواژگان: نظام سیاسی، کارکردها، نهج البلاغه.

^۱ دانش‌پژوه مقطع دکتری علوم معارف نهج البلاغه دانشگاه قرآن و حدیث قم.

مقدمه

در هر اجتماع کوچک یا بزرگ پاره‌ای مسائل و مشکلات جمعی وجود دارد که نیازمند تصمیم‌گیری کلان در سطح جامعه می‌باشد. وجود نیازهای گوناگون عاطفی اقتصادی و فرهنگی انسان را به سمت تشکیل اجتماع و زندگی جمعی سوق می‌دهد. وجود این مشکلات در جامعه بشری که نیازمند تصمیم‌گیری کلی و کلان است؛ انسان‌ها را به پذیرش مقوله ریاست ترغیب کرده است. در طول تاریخ بشر هر جا اجتماعی وجود داشته است عنصر ریاست جزء لاینفک آن بوده است. هر جامعه‌ای با هر شکل معیشتی فرد یا افرادی را به عنوان رئیس، حاکم، امیر، والی، سلطان و مانند آن به منظور تدبیر امور کلان اجتماعی خویش به رسمیت شناخته است. در هر اجتماع بشری فرد یا افرادی دارای اقتدار سیاسی هستند و مدیریت و تدبیر امور مختلف حیات جمعی آن جامعه را بر عهده دارد. بنابر تعریف عالمان علوم اجتماعی و سیاسی، سیاست عبارت از مدیریت تدبیر و تصمیم‌گیری در باب مسائل و رویدادهای کلان یک جامعه است. این سرپرستی و تدبیر شامل رفع معضلات، انتظام بخشیدن به امور، برنامه‌ریزی و اجرا نیز می‌شود.

بنابر تعریف فوق، هر نظام اجتماعی برای حفظ تداوم و استمرار خود چهار کار ویژه اصلی را باید انجام دهد؛ این چهار کار ویژه عبارتند از: حفظ نظم و همبستگی اجتماعی؛ ایجاد همبستگی و حل منازعه؛ نیل به اهداف و انطباق با شرایط نظام سیاسی. هر جامعه‌ای برای تداوم و بقای خویش همین چهار وظیفه را انجام می‌دهد (لک زایی، درآمدی بر مستندات قرآنی فلسفه سیاسی امام خمینی، ۱۳۸۶، ص ۱۶۷).

در این نوشتار برآنیم با جستجو و بررسی نامه‌های ۳۲ تا ۷۰ نهج البلاغه شریف به کارکردهای نظام سیاسی از میان کلمات امیر مومنان علی علیه السلام در محدوده فوق دست یابیم.

نظام سیاسی

در اندیشه سیاسی، برای مجموعه نظام سیاسی دولت واژه State را به کار برده و در مقابل برای قوه مجریه واژه Government را به کار می‌برند. در این نوشتار منظور ما از دولت State یا همان نظام سیاسی دولت و حکومت به معنای عام آن می‌باشد. باید توجه داشت که دولت و حکومت هم معنا نبوده و مراد از حکومت و دولت در این نوشتار سامانه اداره جامعه می‌باشد. به عبارت دیگر دولت فقط قوه مجریه نبوده بلکه سامانه اداره جامعه اعم از قوه مجریه، مقننه و قضاییه می‌باشد. این سازمان تشکیل شده است از افراد، که معمولاً به عنوان حاکمان و رهبران از آنها یاد می‌کنیم و نهادها که هر کدام کارویژه‌های تعریف شده مربوط به خودشان را انجام می‌دهند (همان، صفحه ۱۳۰-۱۳۱).

در یک کلام نظام سیاسی یا دولت را این چنین می‌توان تعریف کرد. مجموعه‌ای از افراد و نهادها که قوانین فائقه در یک جامعه را وضع و با پشتوانه قدرت برتری که در اختیار دارند اجرا می‌کنند.

حکومت‌ها، دولت‌ها و نظام‌های سیاسی علی‌رغم تفاوت‌هایشان ویژگی‌های مشترکی نیز دارند. ویژگی‌های مهم نظام سیاسی یا همان دولت به معنای عام از این قرار است:

۱. دارای اقتدار عام و فراگیر هستند.
۲. قوانین آنها آمرانه و حاکم بر دیگر مقررات و قوانین در هر جامعه است.
۳. کاربرد مشروع قدرت منحصراً در اختیار آنهاست.
۴. استمرار نظام سیاسی و دولت و فعالیت غیر ارادی افراد در آن (فیرحی، نظام سیاسی و دولت در اسلام، ۱۳۸۶، صفحه ۷-۱۲)

کارکردهای نظام سیاسی

از منظر جامعه‌شناسان، کار ویژه هر نهاد چیزی است که از عهده سایر نهادها بر نمی‌آید. بر همین اساس جامعه‌شناسان نهادهایی مانند حکومت، خانواده، تعلیم و تربیت، اقتصاد و دین را از نهاد های اساسی و ضروری زندگی انسان می‌دانند.

هر نظام اجتماعی برای حفظ، تداوم و استمرار خود چهار کار ویژه اصلی را باید انجام دهد. این چهار کار ویژه عبارتند از: حفظ نظم و همبستگی اجتماعی؛ ایجاد همبستگی و حل منازعه؛ نیل به اهداف و انطباق با شرایط.

نظام سیاسی هر جامعه همین چهار وظیفه را انجام می‌دهد.

از دیدگاه علی علیه السلام کار ویژه نظام سیاسی اسلام، برپایی سنت های الهی و محو و نابودی بدعت های باطل و بی اساس موجود در جامعه توسط امامی است که از جانب خدا هدایت شده و مردم را به سوی خداوند هدایت و رهبری مردم را بر عهده دارد. بنابر این، دیگر کارکردهای نظام سیاسی چون برقراری امنیت؛ اجرای احکام و برقراری نظام عادلانه، تحقق عدالت اجتماعی در میان مردم، حل منازعات، توسعه و تعالی فرهنگی را نیز از اهداف میانی و زیر مجموعه کار ویژه اصلی حکومت که همان برپایی سنت های الهی و نابودی بدعت های باطل موجود در جامعه می‌باشد باید دانست.

برپایی حق و قانون و محو باطل

از دیدگاه امام علی علیه السلام، هدف از رسیدن به قدرت تلاش برای محو باطل و زنده کردن حق می‌باشد نه رسیدن به لذات دنیا و اتمام جویی.

حضرت در نامه ۶۶ نهج البلاغه به عبدالله بن عباس هدف از حکومت و رسیدن به قدرت را تبیین نموده و می‌فرماید: پس بهترین چیز نزد تو در دنیا، رسیدن به لذت‌ها، یا انتقام گرفتن نباشد، بلکه هدف تو خاموش کردن باطل، یا زنده کردن حق باشد (نهج البلاغه، نامه ۶۶).

همچنین در نامه ۵۵ نهج البلاغه پیش از نبرد صفین با اندرز دادن معاویه و یادآوری فریب مردم توسط وی برای متهم نمودن حضرت در قتل عثمان می‌فرماید: همانا برای تو به خدا سوگند می‌خورم، سوگندی که بر آن وفا دارم، اگر روزگار من و تو را در یک جا گرد آورد، هم‌چنان بر سر راه تو خواهم ماند: «تا میان ما داوری کند و او بهترین داوران است» (همان، نامه ۵۵)

حضرت در این نامه با یادآوری ادعای باطل معاویه سوگند یاد می‌کند که تا پای جان در مقابل معاویه و ادعای باطل او خواهد ایستاد و حق را از باطل برای مردم آشکار خواهد نمود.

تأمین امنیت جامعه

اهمیت امنیت از دیدگاه امام علی علیه‌السلام

از دیدگاه امام علی علیه‌السلام بدترین شهرها را شهری است که در آن امنیت و آبادانی نیست (خوانساری، شرح آقا جمال خوانساری بر غرر الحکم و درر الکلم، ۱۳۶۶ ه.ش، ج ۴، ص ۱۶۵).

امیرالمومنین علی علیه‌السلام با تمسک به این اصل حکومتی که مهمترین کار ویژه دستگاه حکومت است، حتی الامکان از جنگ و برهم خوردن امنیت جامعه خودداری می‌کردند.

امام علی علیه‌السلام در نامه ۶۱ کمیل بن زیاد را که از طرف حضرت فرماندار هیت بود به خاطر سستی در دفاع از مردم منطقه تحت فرماندهی خود، که مهمترین وظیفه یک فرماندار نسبت به مردم تحت ولایت وی می‌باشد، مورد نکوهش قرار داده است و می‌فرماید: سستی انسان در انجام کارهایی که بر عهده اوست، و پافشاری در کاری که از مسؤولیت او خارج است، نشانه ناتوانی آشکار، و اندیشه ویرانگر است. اقدام تو به تاراج مردم «قریسا» (نام شهری است در منطقه بین‌النهرین که در انتهای نهر خابور و فرات، سر راه بازرگانی عراق و شام قرار دارد) در مقابل رها کردن پاسداری از مرزهایی که تو را بر آن گمارده بودیم و

کسی در آنجا نیست تا آنجا را حفظ کند، و سپاه دشمن را از آن مرزها دور سازد، اندیشه‌ای باطل است. تو در آنجا پلی شده‌ای که دشمنان تو از آن بگذرند و بر دوستانت تهاجم آورند، نه قدرتی داری که با تو نبرد کنند، و نه هیبتی داری که از تو بترسند و بگریزند، نه مرزی را می‌توانی حفظ کنی، و نه شوکت دشمن را می‌توانی در هم بشکنی، نه نیازهای مردم دیارت را کفایت می‌کنی، و نه امام خود را راضی نگه می‌داری (نهج البلاغه، نامه ۶۱).

دعوت به صلح و عدم آغاز جنگ با مخالفان حکومت جهت حفظ نظم

و وحدت جامعه

علی علیه‌السلام جلوگیری از خونریزی و جنگ را کمال دورانیشی و موجب به صلاح کشاندن مخالفان و مدارای با آنان می‌داند (تمیمی آمدی، غررالحکم و دررالکلم، مصحح: رجائی، سید مهدی، ۱۴۱۰ ه.ق، ص ۵۳۸). لذا در نامه ۵۸ خطاب به مردم شهرهایی که از مرکز حکومت دورتر بوده و نسبت به وقایع جنگ صفین آگاه نبودند، به افشای وقایع صفین پرداخته و می‌فرماید: پس به آنان گفتیم: بیاید با خاموش ساختن آتش جنگ، و آرام کردن مردم، به چاره جویی و درمان پردازیم، تا کار مسلمانان استوار شود، و به وحدت برسند، و ما برای اجرای عدالت نیرومند شویم. اما شامیان پاسخ دادند: «چاره‌ای جز جنگ نداریم» پس (از پیشنهاد حق ما) سرباز زدند، و جنگ در گرفت، و تداوم یافت، و آتش آن زبانه کشید. پس آنگاه که دندان جنگ در ما و آنان فرو رفت، و چنگال آن سخت کارگر افتاد، به دعوت ما (صلح و گفتگو) گردن نهادند، و بر آنچه آنان را خواندیم، پاسخ دادند. ما هم به درخواست آنان پاسخ دادیم، و آنچه را خواستند زود پذیرفتیم، تا حجت را بر آنان تمام کنیم، و راه عذر خواهی را ببندیم. (همان، نامه ۵۸)

دعوت امام جامعه از بسیج و نیروی مردمی برای دفاع از امنیت

کشور در هنگام بحران‌های امنیتی و دفاعی

امام علی علیه‌السلام پس از یادآوری هجوم مکرر پیروان معاویه به شهرهای مختلف مردم را خطاب قرار داده و به مقابله با دشمن فرا می‌خواند: آیا نمی‌بینید که مرزهای شما را تصرف کردند؟ و شهرها را گشودند؟ و دستاوردهای شما را غارت کردند؟ و در میان شهرهای شما آتش جنگ را بر افروختند. برای جهاد با دشمنان کوچ کنید، خدا شما را رحمت کند، در خانه‌های خود نمانید، که به ستم گرفتار، و به خواری دچار خواهید شد، و بهره‌زندی شما از همه پست‌تر خواهد بود، و همانا برادر جنگ، بیداری و هوشیاری است، هر آن کس که به خواب رود، دشمن او نخواهد خوابید! (همان نامه ۶۲).

تلاش در جهت عدالت اجتماعی

در روز دوم خلافت، امام علی علیه‌السلام در خطابه‌ای شورانگیز، بیدارگر و تامل‌آفرین به گستردگی درباره مسئولیت زمامداران جامعه در تحقق بخشیدن به عدالت اجتماعی سخن گفت و تاکید کرد که در بهره‌برداری از اموال عمومی به هیچکس امتیاز ویژه نخواهد داد و آنان که از طریق ثبت اموال عمومی آب و هوای عالی و کنیزکان زیبا فراهم آورده‌اند بدانند که علی همه آنها را مصادره خواهد کرد و به بیت‌المال باز خواهد گرداند.

"بدانید هر زمینی که عثمان آن را بخشید و ثروتی که آن را از اموال خداوندی هدیه کرد، به بیت‌المال باز می‌گردد؛ چرا که حقوق گذشته را چیزی از میان نمی‌برد و اگر این ثروت‌ها را بیابم در حالی که مهریه زنان شده یا در شهرها توزیع شده است، به جایگاهش بازمی‌گردانم؛ چرا که عدالت را گشایش است و هر آن کس که عدالت برایش تنگ باشد، ستم بر او تنگ‌تر خواهد بود" (همان خ ۱۵).

در سومین روز حکومت امیرالمومنین علی علیه‌السلام مردم برای دریافت حقوق خود از بیت‌المال مراجعه کردند. امام به عبیدالله بن ابی‌رافع کاتب خود فرمود "نخست از

مهاجران شروع کن و آنانرا بخواه و به هر مردی که حاضر شد سه دینار بده و سپس از انصار شروع کن و با آنان هم همانگونه رفتار کن و به هر یک از مردم که حاضر شود اعم از سرخ و سیاه همینگونه پرداخت کن" (مهدوی دامغانی محمود، جلوه تاریخ در شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، ۱۳۷۵ ه.ش، ج ۳، ص ۳۵۴).

خدمت به مردم و رعایت مساوات

علی علیه السلام در نامه ۵۳ نهج البلاغه به اسود بن قطیبه فرمانده لشکر خود در منطقه حلوان می‌فرماید: "اگر رأی و اندیشه زمامدار دچار دگرگونی شود، او را از اجرای عدالت بسیار باز می‌دارد. پس باید که کار مردم در آنچه حق است نزد تو یکسان باشد، زیرا در ستمکاری بهایی برای عدالت یافت نمی‌شود. از آنچه که همانند آن را بر دیگران نمی‌پسندی پرهیز کن، و نفس خود را در حالی که امیدوار به پاداش الهی بوده و از کیفر او هراسناکی، به انجام آنچه خداوند بر تو واجب گردانیده است، وادار ساز ..... و به اندازه توان در امور رعیت تلاش کنی، زیرا آنچه در این راه نصیب تو می‌شود، برتر از آن است که از نیروی بدنی خود از دست می‌دهی" (نهج البلاغه، نامه ۵۳).

حضرت در این نامه رعایت مساوات از طرف کارگزاران و فرماندهان حکومتی در میان مردم را اصلی ضروری دانسته است. همچنین با تکیه بر خدمت‌رسانی بی‌دریغ به مردم، به فرمانده سپاه خویش دستور می‌دهد با تمام توان در جهت به سرانجام رساندن امور مردم تلاش و کوشش نماید.

بهره‌مندی فقرا و نیازمندان از بیت‌المال و تقسیم عادلانه آن

بیت المال، درآمدهای عمومی مسلمانان است که برای مصرف در اختیار حکومت اسلامی قرار می‌گیرد. از بررسی جامع روایات به طور کلی دو گونه مورد مصرف برای بیت المال به دست می‌آید: مصارف خاص و مصارف عام.

مصارف خاص: این قسم آن دسته از مصارف عمومی را که دارای عنوان خاص هستند شامل می‌شود، مانند تامین فقرا و مستمندان و از کار افتادگان و خانواده شهدا، تامین حقوق کارگزاران بیت المال و قضات و سربازان، آموزش و بهداشت، مخارج زندانیان، بدهی بدهکاران، دیه مقتولانی که ضامن شخصی ندارند، عمران و آبادی شهرها و....

مصارف عام: در صدر اسلام پس از تامین مصارف خاص، مازاد بیت المال بین عموم مسلمانان تقسیم می‌گردید. در متون روایی از این نوع مصرف، به عنوان حق عام افراد در بیت المال یاد گردیده است. توزیع مطلوب بیت المال از دیدگاه اسلام دو ویژگی اساسی را مورد تاکید قرار می‌دهد: (۱) رعایت عدالت در تقسیم، (۲) حبس نکردن حقوق عمومی.

رعایت عدالت در تقسیم

عدالت اقتصادی در توزیع امکانات عمومی در اسلام، دارای دو معیار اصلی است: اولویت تامین اجتماعی و رسیدگی به طبقات محروم و آسیب‌پذیر جامعه و افزایش رفاه آنان و رعایت مساوات در زمینه استحقاق‌های برابر.

حبس نکردن حقوق عمومی

تسریع در انفاق و پرهیز از حبس حقوق عامه یکی از ویژگی‌های اساسی سیاست اقتصادی در اسلام است. اسلام با همه تاکیدیه که بر لزوم اعتدال و میانه روی و حتی برنامه‌ریزی و اندازه‌گیری در انفاق ابراز نموده است، در عین حال، حبس بی‌جهت حقوق عامه را شدیداً مذمت کرده و بر تسریع در انفاق تاکید نموده است (محمدی ری شهری، دانش‌نامه امیرالمومنین بر پایه قرآن، حدیث و تاریخ، ۱۳۸۶، ج ۴، ص ۱۳۹ - ۱۴۰)

علی علیه السلام در نامه ۶۷ نهج البلاغه به قثم بن عباس فرماندار خویش در مکه می‌فرماید: "در مصرف اموال عمومی که در دست تو جمع شده است اندیشه کن، و آن را به عیالندان و گرسنگان پیرامونت ببخش، و به مستمندان و نیازمندیانی که سخت به کمک مالی تو احتیاج دارند برسان، و ما زاد را نزد ما بفرست، تا در میان مردم نیازمندی که در این سامان هستند تقسیم گردد" (نهج البلاغه، نامه ۶۷)

مردم داری

مردم داری، ارج نهادن به مردم و توجه به عموم آنان، از جلوه‌های والای سیاست‌های اجتماعی حکومت علوی است. امام علی علیه السلام، به کارگزاران سفارش می‌کرد که با مردم، مهربان باشند و با آنها ارتباط مستقیم داشته باشند؛ شخصاً با آنها دیدار کنند و از مشکلات شان آگاه شوند. امام علی علیه السلام در نامه ۶۷ نهج البلاغه به قثم بن عباس فرماندار مکه می‌فرماید: "جز زبانت چیز دیگری پیام رسانت با مردم، و جز چهره‌ات دربانی وجود نداشته باشد و هیچ نیازمندی را از دیدار خود محروم مگردان، زیرا اگر در آغاز از درگاه تو رانده شود، گر چه در پایان حاجت او بر آورده شود دیگر تو را نستاید" (همان، نامه ۶۷).

حل منازعات

وجود اندیشه‌ها، گرایش‌ها و جریانهای مختلف در جامعه امری طبیعی است و تصور وحدت در اندیشه‌ها و آرمان‌ها در همه قشرهای جامعه و همه لایه‌های اجتماع، تصویری نادرست و غیر واقعی است. امام و رهبر جامعه، نقطه اتصال جریان‌های موجود در جامعه و محور تمامی تلاش‌ها، حرکت‌ها و نشاط‌های موجود در جامعه است. رهبری بزرگترین نقش را در این زمینه عهده دار است. علی علیه السلام بر لزوم اتحاد و همدلی در جامعه بسیار تاکید می‌فرمود. آن بزرگوار اتحاد را ضامن بقای حکومت‌ها و اختلاف را عامل سقوط دولت‌ها می‌دانست و تاکید می‌فرمود و خود نیز در این جهت بیشترین تلاش را می‌کرد و از حقوق

مسلم خود چشم پوشید تا جامعه در آتش اختلاف نسوزد و می فرمود: هیچ کس بر اجتماع و الفت امت محمد از من حریص تر نیست. (همان، نامه ۷۸)

تلاش در جهت حل منازعات سیاسی و اجتماعی

از مصادیق تلاش حضرت برای حل منازعات و اختلاف‌های اجتماعی در جهت ایجاد وحدت در میان جامعه می‌توان به نامه حضرت به طلحه و زبیر در نامه ۵۴ و نامه نگاری‌های حضرت با معاویه در نامه‌های ۴۸، ۴۹، ۵۵، ۶۴ و ۶۵ اشاره نمود.

دریافت مستقیم شکایات فرمانداران و مردم از لشکریان

علی علیه السلام در نامه ۶۹ نهج البلاغه خطاب به فرماندارانی که لشکریان از شهرهای آنان عبور می‌کنند می‌فرماید: "پس کسی را که دست به ستمکاری زند کیفر کنید، و دست افراد سبک مغز خود را از زیان رساندن به لشکریان و زحمت دادن آنها جز در آنچه استثنا کردم باز دارید. من پشت سر سپاه در حرکتیم. شکایت‌های خود را به من رسانید و در اموری که لشکریان بر شما چیره شده‌اند که قدرت دفع آن را جز با کمک خدا به من ندارید، به من مراجعه کنید، که با کمک خداوند آن را بر طرف خواهیم کرد. ان شاء الله" (همان، نامه ۶۹).

توسعه و تعالی فرهنگی

در نظام علوی، توسعه فرهنگی بر توسعه اقتصادی، تقدّم دارد؛ زیرا افزون بر این که توسعه اقتصادی بدون توسعه فرهنگی ممکن نیست، جامعه خفته و در جهل فرو رفته، نه از امکانات و زمینه‌ها و بایسته‌های اقتصادی برخوردار است، و نه بر چگونگی بهره‌وری از آن، چیره، و نه بر ضرورت بهره‌وری و استفاده از آن، آگاه. توسعه فرهنگی و آموزش و پرورش، نیاز جان و خرد انسانی است و توسعه اقتصادی، خواست تن؛ و روشن است که نیاز جان و خرد، بر نیاز جسم و تن، مقدّم است.

امام علی علیه السلام، دانش را پایه و اساس همه خوبی‌ها و کامیابی‌های مادی و معنوی، و معیار ارزشیابی انسان می‌دانست و معتقد بود که جهل، ریشه همه بدی‌ها و ناکامی‌هاست (محمدی ری شهری محمد، دانشنامه امیرالمومنین بر پایه قرآن، حدیث و تاریخ، ۱۳۸۶، ج ۳، ص ۴۰۳).

الْعِلْمُ أَصْلُ كُلِّ خَيْرٍ. الْجَهْلُ أَصْلُ كُلِّ شَرٍّ (تمیمی آمدی، غررالحکم و دررالکلم، ۱۴۱۰ ه.ق، ص ۴۸).

دانش، پایه هر خوبی، و نادانی پایه هر بدی است.

همچنین تأکید داشت که نیاز مردم به دانش و تحصیل اخلاق شایسته، بیش از نیازهای اقتصادی آنهاست:

إِنَّ النَّاسَ إِلَى صَالِحِ الْأَدَبِ أَحْوَجُ مِنْهُمْ إِلَى الْفِضَّةِ وَالذَّهَبِ (لیثی واسطی، عیون الحکم و المواعظ، ۱۳۷۶، ص ۱۴۳، حدیث ۳۲۱۰)

به درستی که مردم، به فرهنگ نیکو نیازمندترند از طلا و نقره.

الف. توسعه آموزش و پرورش

اهمیت برگزاری مجالس عمومی برای آگاهی مردم نسبت به مسایل دینی و آگاهی دادن به مردم

علی علیه السلام در نامه ۶۷ نهج البلاغه خطاب به فرماندار مکه قثم بن عباس می‌فرماید: "برای مردم حج را به پای دار، و روزهای خدا را به یادشان آور، در بامداد و شامگاه در یک مجلس عمومی با مردم بنشین، آنان که پرسش‌های دینی دارند بافتواها آشنایشان بگردان و ناآگاه را آموزش ده، و با دانشمندان به گفتگو پرداز (نهج البلاغه، نامه ۶۷).

اجرای احکام و یاد دادن مسایل دینی به مردم

"به مردم مکه فرمان ده تا از هیچ زائری در ایام حج اجرت مسکن نگیرند، که خدای سبحان فرمود: «عاکف و بادی در مکه یکسانند» عاکف، یعنی اهل مکه و بادی، یعنی زائری که از دیگر شهرها به حج می‌آیند، خدا ما و شما را به آنچه دوست دارد توفیق عنایت فرماید. با درود" (همان، نامه ۶۷)

حضرت در نامه‌ای به قثم بن عباس فرماندار مکه با یادآوری حکم الهی درباره‌ی عدم جواز گرفتن هزینه از حاجیان برای سکونت در ایام حج توسط اهل مکه، به تفسیر و تبیین حکم الهی و آیه قرآن در این مورد می‌پردازند.

تعلیم و تربیت کارگزاران و فرمانداران در مسایل اخلاقی، احکام اسلامی، امنیتی، مدیریتی و بصیرتی

در تمامی نامه‌هایی که حضرت برای فرمانداران و کارگزاران خویش نوشته با تبیین هدف اصلی حکومت بر مردم که اجرای احکام الهی و خدمت به مردم می‌باشد، همچنین نگاه دقیق به دنیا و بر حذر داشتن از خدعه‌های دنیا به تربیت کارگزاران خویش پرداخته

است. وجود این مسئله در نامه ۵۹ به اسود بن قطبه؛ نامه ۴۵ به عثمان بن حنیف انصاری؛ نامه ۴۳ به مصقله بن هبیره شیبانی؛ نامه ۶۸ به سلمان فارسی و نامه ۶۹ به حارث همدانی آشکار است.

همچنین آموزش ها، راهنمایی ها و تذکرات مدیریتی حضرت در نامه های ۴۵ به عثمان بن حنیف؛ نامه ۴۴ به زیاد بن ابیه؛ نامه ۳۶ به عقیل بن ابی طالب؛ نامه ۳۳ به قثم بن عباس؛ نامه ۶۱ به کمیل بن زیاد؛ نامه ۶۳ به ابوموسی اشعری و نامه ۶۷ به قثم بن عباس به خوبی نمایان است.

نظارت بر عدم ورود افراد فاسد و ناشایست در مناصب دولتی

علی علیه السلام در نامه ۶۲ نهج البلاغه به اهل مصر، نگرانی خویش را از ورود افراد فاسد و ناشایست در حکومت ابراز داشته و نگرانی خویش را از برنامه ریزی این افراد برای ورود به حکومت و آینده جامعه اسلامی اعلام می دارد:

" همانا من برای ملاقات پروردگار مشتاق، و به پاداش او امیدوارم لکن از این اندوهناکم که بی خردان، و تبهکاران این امت، حکومت را به دست آورند، آنگاه مال خدا را دست به دست بگردانند، و بندگان او را به بردگی کشند، با نیکوکاران در جنگ، و با فاسقان همراه باشند، زیرا از آنان کسی در میان شماست که شراب نوشید و حد بر او جاری شد، و کسی که اسلام را نپذیرفت اما بناحق بخشش هایی به او عطا گردید (همان، نامه ۶۲).

نتیجه گیری

مطالعه و مرور نامه های ۳۲ تا ۷۰ نهج البلاغه ما را با پنج کار ویژه اصلی در حکومت علوی آشنا می سازد که عبارتند از: ۱) برپایی حق، قانون و محو باطل ۲) تامین امنیت جامعه ۳) تلاش در جهت عدالت اجتماعی؛ خدمت به مردم و رعایت مساوات در قالب بهره مندی فقرا و نیازمندان از بیت المال؛ تقسیم عادلانه آن؛ مردم داری و خدمت مجاهدانه کارگزاران

و فرمانداران به مردم (۴) حل منازعات سیاسی و اجتماعی (۵) توسعه و تعالی فرهنگی در قالب برگزاری مجالس عمومی برای آگاهی بخشی مردم توسط فرمانداران و عالمان دینی؛ برگزاری گفتگوهای علمی میان دانشمندان؛ اجرای احکام و یاد دادن مسائل به مردم؛ تعلیم و تربیت کارگزاران و فرمانداران در مسائل اعتقادی، اخلاقی، احکام اسلامی، امنیتی و مدیریتی کشور.

فهرست منابع

۱. سید رضی، «نهج البلاغه»، ترجمه محمد دشتی، قم، موسسه فرهنگی دارالمعارف، ۱۳۸۶ ه.ش.
۲. ابن ابی الحدید معتزلی، عبدالحمید بن هبئه الله، «شرح نهج البلاغه لابن ابی الحدید»، قم، مکتبه آیت الله مرعشی نجفی، ۱۴۰۴ ه.ق.
۳. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن عبدالصمد، «غررالحکم و دررالکلم»، قم، دارالکتاب الاسلامیه، ۱۴۱۰ ه.ق.
۴. حسینی منش، محمد تقی، «پرتویی از خورشید پرفروغ امام علی علیه السلام در آثار استاد شهید آیت الله مطهری»، قم، سبط اکبر (ع)، ۱۳۷۹ ه.ش.
۵. حیدری، محسن، «حزب علوی و حزب اموی»، قم: دفتر انتشارات اسلامی، چاپ ششم، ۱۳۹۵.
۶. طباطبایی، سید علی، «معارف اجتماعی تبیین اندیشه های سیاسی امیرالمومنین علیه السلام، شرح موضوعی نهج البلاغه»، قم، مطبوعات دینی، چاپ اول، ۱۳۹۱ ه.ش.
۷. غلامعلی، احمد، «شناخت نامه نهج البلاغه»، تهران، سمت، چاپ سوم، ۱۳۹۶.
۸. فاضل لنکرانی، محمد، «آیین کشورداری از دیدگاه امام علی علیه السلام»، قم، دفتر نشر فرهنگ اسلامی. چاپ اول، تابستان ۱۳۶۶.
۹. فیرحی داوود، «نظام سیاسی و دولت در اسلام»، انتشارات سمت، ۱۳۸۶ ه.ش.

۱۰. کربلایی پازوکی، علی و لطفی، مهرعلی، «اهداف حکومت اسلامی از منظر نهج البلاغه»، مجله رهیافت انقلاب اسلامی، سال چهارم، شماره ۱۲، ۱۳۸۹ ه.ش.
۱۱. لک‌زایی، نجف، «درآمدی بر مستندات قرآنی فلسفه سیاسی امام خمینی رحمه الله»، قم، موسسه بوستان کتاب، ۱۳۸۶.
۱۲. لیثی واسطی، علی بن محمد، «عیون الحکم و المواعظ»، قم، دارالحدیث، ۱۳۷۶ ه.ش.
۱۳. محمدی ری شهری، محمد با همکاری دیگران، «دانش نامه امیرالمومنین علیه السلام بر پایه قرآن، حدیث و تاریخ»، قم، دارالحدیث، ۱۳۸۶ ه.ش.
۱۴. محمدی ری شهری، محمد، «منتخب المیزان الحکمه»، قم، دارالحدیث. ۱۳۸۰ ه.ش.
۱۵. محمدی ضیاء، علی و لک‌زایی، نجف، «تیین ماهیت دولت نبوی و علوی: رویکردهای مفهومی، ساختاری و نظری»، نشریه دولت پژوهی، شماره ۱۷، سال ۱۳۹۸.
۱۶. مصباح یزدی، محمد تقی، «جامعه و تاریخ از نگاه قرآن»، قم، موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۹۶ ه.ش.
۱۷. مطهری، مرتضی، «پانزده گفتار»، تهران، صدرا. چاپ شانزدهم، ۱۳۹۰.
۱۸. ملکی، حسن و دیگران، «راهبرهای توسعه‌ی فرهنگی از دیدگاه امام علی (ع): ابعاد و مولفه‌ها»، فصلنامه مطالعات توسعه اجتماعی- فرهنگی، دوره چهارم، ۱۳۹۴.
۱۹. مهدوی دامغانی، محمود، «جلوه تاریخ در شرح نهج البلاغه ابن ابی‌الحدید»، تهران، نشر نی، چاپ دوم، ۱۳۷۵ ه.ش.
۲۰. واعظی، احمد، «حکومت اسلامی در سنامه اندیشه سیاسی اسلام»، قم، مرکز مدیریت حوزه علمیه قم، ۱۳۸۵ ه.ش.
۲۱. واعظی، احمد، «انسان از دیدگاه اسلام»، تهران، سمت و دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، ۱۳۷۷ ه.ش.